

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม : กรณีศึกษา สำนักเรียน
วัดชูจิตธรรมารามพระอารามหลวง อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
The Instructional Management of Prapariyattidhamma Dhamma Division
: Case Study of Watchujitdhamaram, Royal Temple, Wangnoi District,
Phra Nakhon Sri Ayutthaya Province

วรารณ วราธิพร¹ สายัณห์ วงศ์สุรินทร์²
Varaporn Varatiporn¹, Sayan Wongsurin²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2) เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยจำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล ประชากร คือ นักเรียนที่กำลังศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2559 จำนวน 227 รูป สำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถาม แบบมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ มีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.93 สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การทดสอบค่าทีที่เป็นอิสระต่อกัน การทดสอบค่าเอฟ และการทดสอบความแปรปรวนทางเดียว (One-Way Analysis of Variance : ANOVA)

ผลการวิจัยพบว่า

1. นักเรียนมีความคิดเห็นต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยาทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.85 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ทุกด้านอยู่ในระดับมากโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ 1) ด้านหลักสูตรการเรียนการสอน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.93 2) ด้านการวัดผลและประเมินผล มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.92 3) ด้านสื่อการเรียนการสอน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.80 และ 4) ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.75

2. การเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า การเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนจำแนกตามอายุ วุฒิการศึกษาทางโลก มีความคิดเห็นที่ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ และจำแนกตามวุฒิการศึกษาทางธรรมมีความเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้

คำสำคัญ การจัดการเรียนการสอน พระปริยัติธรรม แผนกธรรม

¹อาจารย์ ดร. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์

²ครูสอนพระปริยัติธรรม ดร. โรงเรียนมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

ABSTRACT

The objectives of this research were 1) to study the opinions of students on the instructional management of Prapariyattidhamma, Dhamma Division of Watchujitdhamaram, Royal temple, Phra Nakhon Sri Ayutthaya Province, 2) to compare the opinions of students on the instructional management of Prapariyattidhamma, Dhamma Division of Watchujitdhamaram, Royal temple, Phra Nakhon Sri Ayutthaya Province, classified by personal factors. The population was 227 students who were studying in Prapariyattidhamma, Dhamma Division in the second semester of academic year 2016 at Watchujitdhamaram, Royal temple, Phra Nakhon Sri Ayutthaya Province. The research instrument was a set of five-rating scale questionnaire with the reliability level of 0.93. The statistics used in the data analysis were percentage, mean, standard deviation, t-test Independent of each other, F-test and One-Way Analysis of Variance (ANOVA).

The research found that :

1. The students have ideas about the instructional management of Prapariyattidhamma, Dhamma Division of Watchujitdhamaram, Royal temple, Phra Nakhon Sri Ayutthaya Province in four aspects as a whole. The mean was 3.85. All aspects are in high level, in ordering as follows: 1) Curriculum and instruction at mean of 3.93, 2) Measurement and evaluation was 3.92. 3) Instruction media was 3.80. 4) Learning and teaching activities was 3.75.

2. The comparison of students' opinions toward the instructional management of Prapariyattidhamma, Dhamma Division of Watchujitdhamaram, Royal temple, Phra Nakhon Sri Ayutthaya Province found that the comparison of students' opinions by age, world class education, There were no different opinion which did not meet the set assumptions. There was a statistically significant difference at the .05 level which accepted the assumptions.

Keywords: Instructional Management, Prapariyattidhamma, Dhamma Division

ภูมิหลัง

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทยนับถือและเป็นรากฐานสำคัญของการศึกษาศิลปะและวัฒนธรรมไทยที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน หลักคำสอนพระพุทธศาสนาได้หล่อหลอมกลมกล่อมจิตใจของชาวไทยให้มีศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมแบบอย่างของพุทธศาสนิกชน ทำให้สังคมไทยมีความร่มเย็นเป็นสุขและมีเอกลักษณ์ของตนเอง พระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมไทยมีบทบาทและอิทธิพลแทรกซึมอยู่ในชีวิตทุกส่วนของชนชาวไทยโดยเฉพาะในชนบท ดังนั้น สภาพของสถาบันพระพุทธศาสนาที่มีความเจริญรุ่งเรือง

หรืออ่อนแอลงจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง มิใช่เฉพาะแต่ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนา ความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงของสังคมไทยทั้งหมด (นภมณฑล สิบหมื่นเปี่ยม และวัลย์พร ศิริภิรมย์, 2545, หน้า 1)

สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พุทธิมคฺคโต) แม่กองธรรมสนามหลวงได้ให้โอวาทไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชนชาติไทยมีศิลปวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ และเป็นหนึ่งในสถาบันหลักของประเทศ การพัฒนากาย วาจาและการพัฒนาปัญญา เป็นคุณพิเศษของพระพุทธศาสนาสามารถชี้้นำการพัฒนาอารยธรรมให้

ดำเนินไปอย่างถูกต้องส่งผลให้มวลมนุษย์ประสบสันติสุข และอิสรภาพได้ตามความมุ่งหมาย ประเทศไทยมีความยั่งยืนสถาพรมาจนถึงทุกวันนี้ เพราะคุณลักษณะสำคัญแห่งพระพุทธศาสนานับเป็นสมบัติอันล้ำค่าของชนชาติไทย ที่ควรจะนำมาใช้พัฒนาประเทศชาติ บุรพจารย์ผู้มีใจรักต่อการศึกษาได้เอื้อเพื่อเอาใจใส่เป็นอย่างดียิ่งจึงก่อเกิดความเจริญมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา (สนามหลวง แผนกธรรม, 2558, หน้า 1)

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในยุคเริ่มต้น (พระราชวิสุทธิกวี (พิจิตร ลิวตวณฺโณ), 2536, หน้า 436) กล่าวไว้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่อดีตมุ่งเน้นการศึกษาโดยใช้ภาษาบาลีเป็นหลักจนเมื่อปี พ.ศ. 2435 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อตรวจปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร ได้กำหนดหลักสูตรการสอนพระภิกษุและสามเณรขึ้น เพื่อให้เรียนรู้หลักพระพุทธศาสนาทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดจนหัตถ์แต่งเรียงความแก่กระทั้ธรรม ถึงวันที่ 27 มีนาคม 2454 ได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรใหม่เพื่อใช้สำหรับสอนพระนวกะและได้โปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางเป็นครั้งแรก ในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน โดยใช้วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่สอบวิชาที่สอนมีอยู่ 3 วิชา คือ ธรรมวิภาค แต่งเรียงความแก่กระทั้ธรรม และแปลภาษามคธ เฉพาะท้องนิทานในอรรถกถาธรรมบท จนกระทั่งปี พ.ศ. 2456 ได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพิ่มคิปปิปฏิบัติเข้าในธรรมวิภาค และได้ขยายหลักสูตรขึ้นอีกเป็นระดับชั้นโทและชั้นเอก ดังมีหลักสูตรปรากฏในปัจจุบัน ในเวลาต่อมา เสถียรพงษ์ วรรณปก (2538, หน้า 138) กล่าวเพิ่มเติมว่า การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมเกิดขึ้นจากเจตนารมณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงเห็นว่าการศึกษาลือสำคัญในการพัฒนาคณะสงฆ์ ดังนั้นจึงทรงจัดการศึกษาแบบใหม่ขึ้น เรียกว่า นักธรรม เพื่อผลิตศาสนทายาท เพื่อให้มีส่วนช่วยในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ หลักสูตรที่ทรงจัดขึ้นนั้น ทรงเน้นพระธรรมวินัยเป็นหลักเพราะทรงเห็นว่าการศึกษาพระธรรมวินัยเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับพระภิกษุสามเณรมากกว่าหลักสูตรเดิมที่เป็นบาลี และทรงเปลี่ยนหลักสูตรจากเดิมที่เป็นเพียงภาษาบาลีอย่างเดียวมาเป็น

ภาษาไทย เพราะทรงประจักษ์ว่าผู้มีความรู้ทางภาษาไทยดีแล้วย่อมสามารถแปลและเข้าใจเนื้อความแห่งภาษาบาลีได้เป็นอย่างดี และหลักสูตรที่พระองค์ทรงปรับปรุงขึ้นมาใหม่ จึงมุ่งให้เป็นที่ศึกษาเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พระวินัยของพระภิกษุ ประวัติพระพุทเจ้า และพระสาวกและรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาตลอดจนสามารถเขียนอธิบายธรรมต่างๆ ได้ การจัดการศึกษาแบบใหม่นี้ เป็นผลให้ผู้ศึกษาพัฒนาความสามารถในด้านภาษาไทย มีความเข้าใจในพระธรรมวินัยและสาระแห่งธรรมสามารถนำออกมาแสดงและให้เป็นประโยชน์พร้อมทั้งมีทัศนะที่ลึกซึ้งและกว้างขวางมากขึ้น ภายหลังมีคฤหัสถ์ประสงค์จะเรียนและสอบความรู้พระธรรมบ้าง ทางผู้บริหารคณะสงฆ์ จึงได้จัดให้มีสอบธรรมของคฤหัสถ์ขึ้นเรียกว่า ธรรมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาสำหรับคฤหัสถ์ถือได้ว่ามีส่วนช่วยกิจการคณะสงฆ์และพัฒนาชาติบ้านเมืองเป็นปัจจัยส่งเสริมด้านคุณธรรมและศีลธรรมให้แก่ประชาชนได้เป็นอย่างดี

ในปัจจุบัน การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้มีพระพรหมมุนี (สุมิน อคฺคชิโม) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาศาสนทายาทให้มีคุณภาพ มิภูมิรู้ ภูมิธรรม สามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้เป็นอย่างดีและยังถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญของคณะสงฆ์ส่วนหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและทั่วโลก

ในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมนั้น สำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ทำการเปิดการเรียนการสอนนักธรรมแก่พระภิกษุสามเณร ตั้งแต่ พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ได้เปิดพร้อมกับสายสามัญศึกษา แต่ละปีมีนักเรียนที่สนใจเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นจำนวนมาก ในปี 2559 ที่ผ่านมามีผู้เรียนที่กำลังศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมแต่ละชั้นคือ นักธรรมชั้นตรี จำนวน 127 รูป นักธรรมชั้นโท จำนวน 80 รูป และนักธรรมชั้นเอก จำนวน 20 รูป จากผลการสอบธรรมสนามหลวงของสำนักเรียนแต่ละปี พบว่า การสอบแต่ละครั้งมีผู้เข้าสอบเป็นจำนวนมาก แต่ผลการสอบได้ยังไม่เป็นที่น่าพอใจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณภาพของการจัดการเรียนการสอน ซึ่งหากปล่อยให้เป็นอย่างนี้นักเรียนที่มีความรู้ความสามารถที่จะสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา

คงจะลดน้อยลงไปเรื่อยๆ และทำให้ขาดบุคลากรทางพระพุทธศาสนาที่คอยทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อไป

การจัดการเรียนการสอนปัจจุบัน ได้แก่ ครูสอนพระภิกษุและสามเณรที่เรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมแผนกบาลี และแผนกสามัญศึกษาบางส่วนและครูสอนจริยศึกษาหรือวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนที่เป็นพระภิกษุสงฆ์นั้นมีคุณภาพไม่เท่าเทียมกัน เพราะไม่ได้เรียนวิชาชีวะครู ไม่ได้เรียนจิตวิทยา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, หน้า 55) ซึ่งสอดคล้องกับรายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 พบว่าด้านกระบวนการเรียนการสอน ครูผู้สอนมีจำนวนน้อยไม่เพียงพอ มักใช้ระบบพี่สอนน้อง สอนตามที่เคยเรียนมาขาดความรู้ความชำนาญและประสบการณ์ไม่สามารถประยุกต์ใช้กับสภาพเป็นจริงได้ ขาดทักษะในการสอนและขาดอบรมวิชาครู อีกทั้งขาดขวัญกำลังใจ (นภมณฑล สิทธิมั่นเปี่ยม และวลัยพร ศิริภิรมย์, 2545, หน้า 88)

กรอบแนวคิดของการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาสร้างกรอบแนวคิดของการวิจัย ดังนี้

ภาพประกอบ กรอบแนวคิดของการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ นักเรียนที่กำลังศึกษาตามหลักสูตรของนักธรรมชั้นตรี จำนวน 127 รูป นักธรรมชั้นโท จำนวน 80 รูป และนักธรรมชั้นเอก จำนวน 20 รูป ในสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2559 จำนวน 227 รูป

ด้วยเหตุผลที่กล่าวแล้วข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในด้านหลักสูตรการเรียนการสอน ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ด้านสื่อการเรียนการสอน และด้านการวัดผลและประเมินผล เพื่อนำผลการวิจัยมาปรับปรุงการจัดการเรียนการสอนของสำนักเรียนให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดความมุ่งหมายของการวิจัยไว้ดังนี้

1. เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยจำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล

2. เครื่องมือและคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยนี้ เป็นแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ จำนวน 1 ฉบับ จำแนกออกเป็น 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสถานภาพส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 2 แบบสอบถามเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จำแนกออกเป็น 4 ด้าน คือ

1. ด้านหลักสูตรการเรียนการสอน จำนวน 7 ข้อ
2. ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน จำนวน 7 ข้อ
3. ด้านสื่อการเรียนการสอน จำนวน 7 ข้อ
4. ด้านการวัดผลและประเมินผล จำนวน 7 ข้อ

แบบสอบถามนี้ มีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.93

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ติดต่อกับผู้อำนวยการโรงเรียนเพื่อขอความอนุเคราะห์เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง โดยแจกให้กับนักเรียนในโรงเรียนมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย ได้ข้อมูลสมบูรณ์กลับคืนมา จำนวน 227 ฉบับ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูปทางสังคมศาสตร์

สถิติที่ใช้ในการวิจัย

1. ค่าร้อยละ
2. ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
3. สถิติที่ใช้ตรวจสอบสมมติฐาน โดยการทดสอบค่าที่เป็นอิสระต่อกัน การทดสอบค่าเอฟ และการทดสอบความแปรปรวนทางเดียว (One-Way Analysis of Variance : ANOVA)

สรุปผลการวิจัย

1. ความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม มีดังนี้

1.1 สถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถามพบว่า นักเรียนอายุ 12-15 ปี มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 87.7 รองลงมาคืออายุ 16 ปี ขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 11.9 อายุต่ำกว่า 12 ปี คิดเป็นร้อยละ 4 ตามลำดับ มีวุฒิการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 91.6 รองลงมาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย คิดเป็นร้อยละ 8.4 และมีวุฒิการศึกษานักธรรมชั้นตรี มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 55.9 รองลงมาคือนักธรรมชั้นโท คิดเป็นร้อยละ 35.2 และนักธรรมชั้นเอก คิดเป็นร้อยละ 8.8 ตามลำดับ ดังแสดงไว้ในตาราง 1

ตาราง 1 จำนวนร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถามจำแนกจำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล

สถานภาพส่วนบุคคล	จำนวน	ร้อยละ
อายุ		
ต่ำกว่า 12 ปี	1	4
12-15 ปี	199	87.7
16 ปีขึ้นไป	27	11.9
วุฒิการศึกษาทางโลก		
มัธยมศึกษาตอนต้น	209	91.6
มัธยมศึกษาตอนปลาย	19	8.4
วุฒิการศึกษาทางธรรม		
นักธรรมชั้นตรี	127	55.9
นักธรรมชั้นโท	80	35.2
นักธรรมชั้นเอก	20	8.8
รวม	227	100

1.2 ความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม สำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง พบว่า ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 3.85 พิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ทุกด้านอยู่ในระดับมากโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ด้านหลักสูตรการเรียนการสอน (ค่าเฉลี่ย = 3.93) ด้านการวัดผลและประเมินผล (ค่าเฉลี่ย = 3.92) ด้านสื่อการเรียนการสอน (ค่าเฉลี่ย = 3.80) และด้านกิจกรรมการเรียนการสอน (ค่าเฉลี่ย = 3.75) ดังแสดงไว้ในตาราง 2

ตาราง 2 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม สำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง โดยภาพรวมและรายด้าน

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม	ระดับการเรียนการสอน		
	\bar{x}	S.D.	แปลผล
ด้านหลักสูตรการเรียนการสอน	3.93	0.61	มาก
ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน	3.75	0.69	มาก
ด้านสื่อการเรียนการสอน	3.80	0.68	มาก
ด้านการวัดผลและประเมินผล	3.92	0.67	มาก
ภาพรวม	3.85	0.58	มาก

เมื่อพิจารณารายด้านการจัดการเรียนการสอนรายด้าน ทั้ง 4 ด้าน ปรากฏรายละเอียด ดังนี้

1) ด้านหลักสูตรการเรียนการสอน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (มีค่าเฉลี่ย = 3.93) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ทุกข้ออยู่ในระดับมาก เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ หลักสูตรมีเป้าหมายที่ชัดเจนในการพัฒนานักเรียนให้เป็นคนดี หลักสูตรแต่ละระดับชั้นสามารถพัฒนานักเรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม หลักสูตรมีเนื้อหาสาระเหมาะสมกับระดับชั้นเรียน หลักสูตรมีเนื้อหาสาระที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน หลักสูตรมีเนื้อหาสาระที่เน้นทักษะในการดำรงชีวิตที่ดึงมาบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง มีการจัดการเรียนการสอนตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตร และหลักสูตรมีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับวัยของนักเรียน

2) ด้านการวัดผลและประเมินผล โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (มีค่าเฉลี่ย = 3.92) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ทุกข้ออยู่ในระดับมาก เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ มีการจัดทดสอบล่วงหน้าเพื่อเตรียมความพร้อมในการสอบสนามหลวง การทดสอบความรู้ระหว่างการเรียนรู้ประจำทุกสัปดาห์เพื่อปรับปรุงแก้ไขในส่วนที่บกพร่องของนักเรียน มีการจัดแนะแนวเทคนิค วิธีการทำข้อสอบให้นักเรียนก่อนเข้าสอบจริง การเลือกเนื้อหาในการออกข้อสอบสามารถวัดความรู้ความเข้าใจในการเรียนของนักเรียนได้ ครูแจ้งให้นักเรียนได้ทราบผลการประเมินการเรียนทุกครั้ง ใช้วิธีการที่หลากหลายในการวัดผลและประเมินผล และมีการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการวัดผลและประเมินผลในแต่ละระดับชั้น

3) ด้านสื่อการเรียนการสอน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (มีค่าเฉลี่ย = 3.80) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ทุกข้ออยู่ในระดับมาก เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ สื่อการสอนมีความหลากหลายสามารถนำมาใช้อย่างเหมาะสมกับเนื้อหาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเรียนรู้ของนักเรียน การใช้สื่อประกอบการสอนทำให้นักเรียนสนใจ บทเรียนและเข้าใจเนื้อหาง่ายขึ้น สื่อการสอนสอดคล้องกับเนื้อหาของหลักสูตร ครูสามารถใช้สื่อเทคโนโลยีประกอบการสอนพระปริยัติธรรมได้ดี สื่อการสอนน่าสนใจ ทันสมัยเหมาะสมกับวัยและสติปัญญาของนักเรียนมีการใช้สื่อวัสดุอุปกรณ์ เอกสารและข้อมูลต่างๆ สอดคล้องกับบทเรียน และนักเรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนการผลิตสื่อการเรียนการสอน

4) ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (มีค่าเฉลี่ย = 3.75) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่า ทุกข้ออยู่ในระดับมาก เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ครูเปิดโอกาสให้นักเรียนซักถามปัญหาและแสดงความคิดเห็นในชั้นเรียนโดยเน้นนักเรียนเป็นสำคัญ ครูกำหนดให้นักเรียนอ่านหนังสือเรียนล่วงหน้าก่อนและทบทวนบทเรียนก่อนเข้าชั้นเรียน ครูสามารถเชื่อมโยงเหตุการณ์ปัจจุบันเข้ากับเนื้อหาที่สอนได้ ครูจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลายเพื่อให้นักเรียนสนใจและเข้าใจเนื้อหาที่เรียน ครูสร้างบรรยากาศและจัดกิจกรรมในชั้นเรียนให้เอื้อต่อการเรียนรู้ ครูสอนนักเรียนโดยใช้กิจกรรมบทบาทสมมติ และสถานการณ์จำลอง และครูให้นักเรียนนำเสนอเนื้อหาที่สนใจแล้วนำเสนอหน้าชั้นเรียน

2. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จำแนกตามสถานภาพของบุคคลพบว่า จำแนกตามอายุทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมและรายด้าน พบว่า ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ จำแนกตามวุฒิการศึกษาทางโลกทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมและรายด้าน ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ และวุฒิการศึกษาทางธรรมทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมและรายด้าน พบว่า แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งเอาไว้

อภิปรายผล

1. ความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวมอยู่ในระดับดีมาก แยกเป็นด้านๆ ดังนี้

1.1 ด้านหลักสูตรการเรียนการสอนพบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เพราะการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวง จัดการเรียนการสอนตามโครงสร้างหลักสูตรของแม่กองธรรมสนามหลวง แม้ว่าในอดีตหลักสูตรที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดขึ้นนั้น พระองค์ทรงเน้นพระธรรมวินัยเป็นหลักเพื่อผลิต ศาสนทายาทให้มีส่วนช่วยในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ หลักสูตรในสมัยนั้นภาษาที่ใช้เป็นวิชาการซึ่งยากต่อการเข้าใจ แต่ก็มีมีการปรับปรุง

เปลี่ยนแปลงหลักสูตรเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบันเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการศึกษา ตลอดจนสอดคล้องกับวิชาการเรียนรู้ เพราะหลักสูตรพระปริยัติธรรมนั้นเป็นการศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้า พระสาวกและหลักธรรมคำสอนต่างๆ โดยตรงทำให้เกิดการเรียนรู้ถึงขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี และทักษะต่างๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนา สอดคล้องกับแนวคิดของ สุวินัย ภู่พันธ์ (2546, หน้า 19) ที่กล่าวถึงลักษณะหลักสูตรที่ดีจะนำไปสู่การเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ ใ้รู้ว่า หลักสูตรที่ดีจะต้องตรงกับจุดมุ่งหมายของการศึกษา ตรงตามลักษณะของการพัฒนาการของเด็กวัยต่างๆ ตรงตามลักษณะวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและเอกลักษณ์ของชาติ มีเนื้อหาสาระของเรื่องที่สอนบริบูรณ์เพียงพอที่จะช่วยให้นักเรียนคิดเป็น ทำเป็นและมีการพัฒนาในทุกด้าน สอดคล้องกับชีวิตประจำวันของผู้เรียน คือ จัดวิชาทักษะ และวิชาเนื้อหาให้เหมาะสมกันในอันที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนเจริญอกงามทุกด้าน

1.2 ด้านกิจกรรมการเรียนการสอนพบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เพราะการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมของสำนักเรียนวัดชูจิตธรรมาราม พระอารามหลวงนั้น ครูสร้างบรรยากาศในห้องเรียนให้เอื้อต่อการเรียนรู้ และเชื่อมโยงเหตุการณ์ปัจจุบันให้เข้ากับเนื้อหาที่สอนได้เป็นอย่างดีตลอดจนจัดกิจกรรมเรียนรู้ที่หลากหลายเพื่อให้นักเรียนสนใจและเข้าใจเนื้อหาที่เรียน เปิดโอกาสให้นักเรียนซักถามปัญหาที่สงสัย การจัดกิจกรรมทั้งหมดล้วนตรงกับความสนใจและความต้องการของผู้เรียน ซึ่งตรงกับหลักการที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางเพื่อให้นักเรียนได้ฝึกคิด ฝึกทำ การแก้ปัญหาและยังสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การเรียนรู้ด้วย สอดคล้องกับแนวคิดของ สุวินัย ภู่พันธ์ (2547, หน้า 5-6) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนไว้ว่า การจัดกิจกรรมเนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับความสนใจ และความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงความแตกต่างระหว่างบุคคล การฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติ ให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่าน และเกิด

การใ้รู้อย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียนและอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

1.3 ด้านสื่อการเรียนการสอนพบว่า โดยภาพอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เพราะการเรียนการสอนในปัจจุบันได้ใช้สื่อประกอบการสอนที่หลากหลาย เพื่อทำให้นักเรียนสนใจและเข้าใจบทเรียนได้ง่ายขึ้น การใช้สื่อเป็นวิธีการหรือตัวกลางสำคัญที่ช่วยในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ ประสบการณ์ต่างๆ และทัศนคติจากผู้สอนไปยังผู้เรียน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับแนวคิดของ วิวรรณ จันทร์เทพย์ (2543, หน้า 18) ที่ระบุไว้ว่า สื่อการเรียนการสอนเป็นตัวกลางในการถ่ายทอดความรู้ ทัศนคติ ทักษะและประสบการณ์ไปสู่ผู้เรียนสื่อแต่ละชนิดจะมีคุณค่าและคุณสมบัติพิเศษในตัวเอง สามารถแสดงความหมายที่เหมาะสมกับเนื้อหาและเทคนิควิธีการใช้อย่างมีระบบ และสอดคล้องกับแนวคิดของ สุวินัย ภู่พันธ์ (2539, หน้า 47-48) ได้สรุปคุณค่าของสื่อการเรียนการสอนไว้ว่า การใช้สื่อการสอนเป็นการช่วยสร้างบรรยากาศในการสอนให้น่าสนใจ แทนที่จะพึ่งผู้สอนบรรยายอย่างเดียว ผู้เรียนจะเห็นผู้สอนใช้สื่อประกอบการบรรยายทำให้เนื้อหาน่าสนใจมากยิ่งขึ้น สื่อช่วยสร้างความมั่นใจในการสอนของผู้สอนให้มากขึ้นด้วย เช่น กรณีผู้สอนจำเนื้อหา หรือลำดับการสอนไม่ได้ ผู้สอนอาจดูได้จากสื่อที่เตรียมมา กรณีผู้สอนพูดไม่เก่ง หรือผู้สอนเป็นอาจารย์ใหม่ สื่อการสอนจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้สอน เมื่อผู้สอนเห็นคุณค่าของสื่อการสอน ย่อมเป็นการกระตุ้นให้ผู้สอนตื่นตัวในการเตรียมการผลิต เลือกหรือจัดหาสื่อการสอน ตลอดจนเทคนิคใหม่ๆ มาใช้ในการสอน สื่อการสอนช่วยกระตุ้นและเร้าความสนใจให้กับผู้เรียน ทำให้เกิดความสนุกสนานและไม่เบื่อหน่ายต่อการเรียน สื่อช่วยแก้ปัญหาเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคลในแง่ความสนใจ ระดับสติปัญญาและศักยภาพแห่งความคิดสร้างสรรค์ ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนมากยิ่งขึ้นทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ และความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน และสื่อช่วยดึงประสบการณ์นอกห้องเรียนที่อยู่ไกล มีข้อจำกัดเรื่องเวลา ระยะทาง และสถานที่มาสู่ห้องเรียนได้

1.4 ด้านการวัดผลและประเมินผลพบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เพราะว่าครูสอนใส่ใจเกี่ยวกับการวัดและประเมินผลของผู้เรียน โดยมีการทดสอบความรู้ระหว่างเรียนทุกสัปดาห์เพื่อปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องของนักเรียน มีการแจ้งให้นักเรียนทราบผลการสอบในแต่ละครั้ง ตลอดจนมีการเตรียมความพร้อมแก่ผู้เรียนโดยการจัดอบรมพิเศษ และทดสอบก่อนเพื่อเตรียมความพร้อมในการสอบธรรมสนามหลวงประจำปี วิธีการนี้เป็นเสมือนการประเมินเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่นักเรียนและแสดงให้เห็นถึงผลการดำเนินการเรียนการสอนที่เกิดประสิทธิภาพมากขึ้นน้อยเพียงใด สอดคล้องกับแนวคิดของ ประเสริฐ ธรรมโฆหาร (2542, หน้า 207) ที่ได้กล่าวไว้ว่า การประเมินเพื่อปรับปรุงการเรียนและเพื่อการตัดสินใจผลการเรียนรู้อันจะช่วยให้ครูได้ทราบระดับความเจริญงอกงามของเด็กแต่ละคนว่ามีกาเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น หรือลดลงอย่างไร ผู้เรียนได้เกิดความรู้ ความเข้าใจ มีทักษะ เจตคติและการปฏิบัติตามจุดประสงค์ของการเรียนรู้เพียงใดหรือไม่ และสอดคล้องกับแนวคิดของ วิจิตร อวระกุล (2547, หน้า 45) ได้ระบุไว้ว่า การประเมินผลเป็นกระบวนการในการพิจารณาวิจัยให้ทราบว่า การทำกิจกรรมหรืองานต่างๆ ที่เราทำนั้นเกิดผลอย่างไร โดยการสังเกต เก็บข้อมูลตัวเลของผลที่ออกมานั้นแล้วเอามาเปรียบเทียบหรือวัดกับเกณฑ์วัตถุประสงค์หรือมาตรฐานที่เรามีอยู่หรือตั้งขึ้น จากนั้นก็นำมาสรุปว่าดีหรือไม่ดี สูงหรือต่ำกว่ามาตรฐานมากน้อยเพียงใด ควรมีการปรับปรุงแก้ไขอย่างไรบ้าง

2. เปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม จำแนกตามอายุ วุฒิการศึกษาทางโลก และวุฒิการศึกษาทางธรรม ดังนี้

2.1 นักเรียนที่มีอายุต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม โดยภาพรวมและรายด้าน พบว่า ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ เนื่องจากความคิดของนักเรียนอยู่ในกรอบการเรียนพระปริยัติธรรมเป็นส่วนใหญ่ ไม่ได้มาจากสถานะส่วนบุคคลด้านอายุที่แตกต่างกัน ดังนั้นความแตกต่างด้านอายุจึงไม่สามารถทำให้เกิดความแตกต่างกันได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ไพศาล หมวดแดง

(2555, หน้า 135) พบว่า พระสงฆ์ที่มีอายุต่างกันมีความคิดเห็นต่อประสิทธิภาพการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ของวัดในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

2.2 นักเรียนที่มีวุฒิการศึกษาทางโลกต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม โดยภาพรวมและรายด้านพบว่า ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ เนื่องจากกรอบความคิดวุฒิการศึกษาสายสามัญศึกษา และนักเรียนมีวุฒิการศึกษาสายสามัญที่แตกต่างกัน มาจากหลายโรงเรียน และหลายจังหวัดทำให้เกิดความคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ต้องการที่จะให้เป็นอย่างไรโรงเรียนสายสามัญศึกษาที่ตนเคยศึกษามาก่อนแล้ว สอดคล้องกับงานวิจัยของ สมบัติ ระสวรรค์ (2555, หน้า 102) พบว่า วุฒิการศึกษา (สามัญศึกษา) ที่ต่างกัน มีผลต่อความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ของนักเรียนไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งปฏิเสธข้อสมมติฐานที่ตั้งไว้

2.3 นักเรียนที่มีวุฒิการศึกษาทางธรรมต่างกันมีความคิดเห็นต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ด้าน โดยภาพรวมและรายด้านพบว่า แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งเอาไว้ เนื่องจากพระภิกษุสามเณรที่เรียนในระดับนักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก จะต้องแยกกันเรียนตามระดับชั้น มีครูสอนพระปริยัติธรรมที่แตกต่างกันไปตามลำดับชั้น ดังนั้น ความคิดเห็นที่เกิดจากการเรียนรู้อันแตกต่างกัน ย่อมมีความแตกต่างกันเป็นธรรมดา ดังนั้น วุฒิการศึกษาทางธรรม จึงสามารถทำให้เกิดความเห็นที่แตกต่างกันได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ธวัช อ่วมสอาด (2555, หน้า 125) พบว่า พระภิกษุและสามเณรที่มีวุฒิการศึกษานักธรรมต่างกัน มีความคิดเห็นต่อสภาพการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของคณะสงฆ์อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้

1. ด้านหลักสูตร ควรจัดเนื้อหาให้มีความยืดหยุ่นและเหมาะสมกับวัยกับนักเรียนเพื่อสนองความต้องการของผู้เรียน
2. ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ควรมีแผนพัฒนาผู้สอนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ควรจัดกิจกรรมในชั้นเรียนให้มากขึ้นโดยให้นักเรียนนำเสนอหน้าชั้นเรียนเพื่อเป็นการกระตุ้นผู้เรียนได้ฝึกการกล้าแสดงออกโดยการซักถามและแสดงความคิดเห็นต่างๆ
3. ด้านสื่อการเรียนการสอน ผู้บริหารควรสนับสนุนงบประมาณเพื่อจัดซื้อสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย และผู้สอนควรผลิตสื่อการเรียนการสอนใช้เองโดยให้ผู้เรียนร่วมในการวางแผนการผลิตสื่อการเรียนการสอนด้วย ตลอดจนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเข้าถึงสื่อเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเอง

4. ด้านการวัดและประเมินผล ควรปรับปรุงวิธีการวัดผลและประเมินผลโดยอาศัยเครื่องมือต่างๆ ที่หลากหลายทันสมัย มีประสิทธิภาพตรงกับจุดประสงค์ของการเรียนรู้มากกว่าการวัดผลและประเมินผลที่การเรียนการสอนผู้สอนควรมีการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการวัดผลและประเมินผลในแต่ละระดับชั้นเพื่อที่จะนำมาเป็นข้อมูลในการพัฒนาการเรียนการสอนต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมกับแผนกบาลีเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ต่อไป
2. ควรศึกษาการพัฒนาหลักสูตรในระดับชั้นมัธยมศึกษา นักธรรมโท และนักธรรมเอก เพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ การศึกษาและนำมาใช้ในการปรับปรุงการเรียนการสอนต่อไป
3. ควรศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรม และแผนกบาลีในยุคปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- ฐาปณีย์ ธรรมเมธา. (2539). *สื่อการศึกษาเบื้องต้น* พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม: ภาควิชาเทคโนโลยีการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธวัช อ่วมสอาด. (2555). *สภาพการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของคณะสงฆ์อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- นภมณฑล ลิขหมื่นเปี่ยม และวลัยพร ศิริภิรมย์. (2545). *แนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประเสริฐ ธรรมโฆหาร. (2542). *หลักสูตรและการจัดการมัธยมศึกษา*. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏจันทรเกษม.
- พระราชวิสุทธิกวี (พิจิตร ลีตวณฺเณ). (2536). *การศึกษาของคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7)*. ใน 100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย (2436-2536) พิมพ์เป็นที่ระลึกในวาระครบรอบ 100 ปี.
- ไพศาล หมวดแดง. (2555). *ประสิทธิภาพการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของวัดในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี*. วิทยานิพนธ์ พธ.ม. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิจิตร อวระกุล. (2547). *การวัดและประเมินผลทางการศึกษา*. กรุงเทพฯ: มิตรสยาม.
- วิวรรธน์ จันทรเทพย์. (2543). *การพัฒนาหลักสูตรและการสอน*. กรุงเทพฯ: เสรีการพิมพ์.
- สนามหลวงแผนกธรรม. (2558). *เรื่อง สอบธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2544). รายงานการเสวนาวิชาการ เรื่อง การศึกษาของคณะสงฆ์กับการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนีย์ ภูพันธ์. (2546). แนวคิดพื้นฐานการสร้างและการพัฒนาหลักสูตร. เชียงใหม่: แสงศิลป์.
- สมบัติ ระสารักษ์. (2555). การจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ พศ.ม. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ. (2547). วิธีการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะ. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- เสถียรพงษ์ วรรณปก. (2538). พุทธศาสนา : ธรรมชาติและวิจารณ์. กรุงเทพฯ: พิษณุต พรินติ้ง เซนเตอร์.